

ASSZONYOK EMLÉKEI SZÓBAN ÉS ÍRÁSBAN

Mielőtt bemutatnám azokat az asszonyokat, akiknek emlékeit magnóra vettem, majd pedig megírt emlékeiket gondoztam, hadd utaljak néhány olyan elvi álláspontra, amelyek megmagyarázhatják, indokolhatják, hogy életem során főleg az asszonyokkal foglalkoztam. Ez azt a benyomást kelettheti, hogy magát a népi életet szűkítettem le, ahelyett, hogy a maga teljes valóságában mutatnám be.

Hogy az asszonyi emlékek mennyire *sajátosak* – ezt a felismerést egy véletlen „kísérletnek” köszönhetem. A Maros megyei Havadon többedmagammal egy havadi monográfia megírására vállalkoztunk. A közel egy évtizedes gyűjtés, illetve feldolgozás során kiderült, hogy a kérdezettek, akik válaszoltak a gyűjtő kérdéseire – a népi erkölcs, népszokások, népi hiedelmek stb. köréből –, közben nagyon sok „mellékes”, a tárgyhoz igazán nem tartozó vallomást is tettek. Mikor ezeket a „mellébeszéléseket” meghallgattam, akkor döbbsentem rá, milyen izgalmas vallomások ezek saját sorsukról, kapcsolataikról a világgal, családdal, falubeliekkel. Így készült el a *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések* című kötet (Bp., 1990). Nos, a kötetben már jeleztem azt, hogy az asszonyi emlékek mennyire másak, mint a férfiaké. Ezért az első két fejezet címe: *Férfiak emlékeznek*, illetve *Asszonyok emlékeznek*.

Itt már jeleztem azt a megdöbbenésemet, hogy a férfiak emlékezései főleg háborús, illetve hadifogságbeli emlékek stb. voltak, így a falutól távol estek meg. Egyben pedig – bármilyen különösnek is tűnik – ezek derűsek, gyakran happy-end-del végződtek. Meglepetésemet, sőt, megdöbbenésemet ott így fogalmaztam meg: „az élni akarás mondatja a férfiakkal azokat a sikeres, majdnem-majdnem happy-end-es végződésű történeteket, melyek végső kicsengése az: bármilyen nyomorúságban ők, az emlékezők: megmaradtak...”

Miért tartozik ide ez a látszólag témába nem illő adalék? Hiszen én az asszonyok emlékeiről kívánok beszámolni. Nos, nem véletlenül. Kiderült ugyanis – s ezt az *Asszonyok emlékeznek* című fejezetben mondtam el –, hogy az asszonyok elbeszélései *önmagukról, családjukról, a falubeliekről* majdnem mind szomorúak voltak. Ezek az emlékek, miként írtam: „...mint-ha valamilyen átok alatt fogantak volna, lesújtóak, szívszorítóak, tele vannak lemondással, fatalista belenyugvással. És persze, hiányzik belőlük mindennemű sikerélmény.” Miért? – kérdezem. Hiszen a férfiak még a háború

borzalmaiból is azokat az emlékeket idézték, amelyek életrevalóságról tanúskodtak, valamint arról, hogyan tudták legyőzni a nehézségeket.

Akkor kezdtem tehát egy „közvélemény-kutatásba”. Miután egyetlen szívderítő vagy kellemes emléket sem mondtak el, „provokáltam” őket: mondják el életük egyik legkedvesebb emlékét. A megkérdezettek válasza megdöbbentő volt. Kiderült, hogy senki nem emlékezett ilyenre.

Közös az öröm teljes hiánya. A képtelenség arra, hogy az élet eseményeiből kiválasszák és asszimilálják azokat is, amelyek a kellemeset, az örömet asszociálják. Vajon honnan ez a visszafogottság és nehézkesség? – tettem fel magamnak az újabb kérdést. Az évezredes társadalmi kiszolgáltatottságból ered?

Nos, ez a felismerés indított el arra, hogy más falvakban is gyűjtsek ilyen asszonyi emlékeket. Több mint százötven ilyen asszonyi emlékből válogattam össze az *Asszonyok könyve* című kötetet (Bp., 1988).

AMI KÖZÖS AZ EMLÉKEKBEN

Az asszonyi emlékekben tehát közös a férfiakétól eltérő visszafogottság, a keserűség, a megtörtség érzete. Hasonlóképpen közös ezekben az emlékekben az is, hogy ezek hiteles, megtörtént – tehát „igaz” – voltára mindannyian esküsznek. Mégis észre kell vennünk azt a bizonyos fikciót is, amely a megtörtént epizódokat elbeszélésekké varázsolja. Én ezt azzal magyaráztam, hogy a népi ember bármely információt nem elvontan, nem direktben, nem szárazon fejez ki, hanem *epikus kerekdedségbe önt*. Mert ha például azt kérdezem az adatközlőtől, hogyan választják el a csecsemőt, akkor ő nem száraz információval szolgál, hanem elmondja: hogyan történt, amikor Jolánkáját elválasztotta. S egy kerek elbeszélés bontakozik ki az eset körülményeiből: az asszociációs készség, az emlékezés híven sorjázza a történettel kapcsolatos emlékeket.

Húzzuk alá tehát a *népi epikus készséget* (ez természetesen a férfiaknál ugyanúgy működik), valamint azt, hogy a *realizmus betört a népköltészetbe*. Ma már falvainkban nem meséket mondanak egymásnak, hanem a faluban megtörtént dolgokat, eseteket, persze azokat, amelyek valamiképpen érdekesek az elbeszélésre, a amelyek bizonyos férfiakkal, illetve asszonyokkal megestek.

Győri Klára a kiváló széki mesefa jeleskedett a szóbeli emlékek elmondásában. E történetek egy részében szinte családszociográfiai vallomások vannak, melyek a *Paraszt dekameron* című kötet első öt ciklusába kerültek bele (Bp., 1977). Nem véletlen az, hogy a különben nagy tréfamester annyi ironikus, gunyoros tréfa elbeszélőjének a paraszti gyermekkort, a fiatalságot, majd később a házasságon belüli konfliktusokat idéző vallomásai nagy részét szintén a levertség, a keserűség teszi visszafogottá. Gyermekkorából felidézi például azt, hogy hogyan vágyott arra, hogy beteg legyen, mert a

betegnek az apai szigor ellenére is kijár egy kis kímélet (*Imádkoztam, hogy beteg legyek*); ilyen az az emlék, amelyben azt mondja el, hogy most öregkorában is remeg, ha az apai kegyetlenségre, szigorra, fenytételekre gondol (*Még most is remegek*); amikor a szegénység miatti sanyarú sorsról beszél, szavaiból ugyanaz a keserűség csendül ki.

Mégis szükséges megjegyezni, hogy ugyanez a Győri Klára, éppen mert kivételes személyiség volt, s föléje tudott nőni a paraszti sors okozta ridegségnek, meglátta azt is, hogy ez nem helyénvaló. Ez nem sorsszerű, hanem igazságtalan! S egyfajta keserű humorral, gúnyos malíciával – s iminár népi tréfában – tudott beszélni arról például, hogy a széki parasztasszony olyan „engedelmes”, sorsába belétörődött, hogy természetesnek tekinti azt, hogy a férje megveri. Mindezt egyfajta ironikus, ám gúnyos, keserű tréfában fejezi ki. Az asszony, mikor hazaérkezik az ura, megkérdi: „Ebéd előtt vagy ebéd után versz meg?” S hogy ez nála egyfajta tudatos lázadás volt a parasztasszonyi sors ellen – ez csiholta ki szellemes és gyilkos tréfáit –, bizonyítja az általam gyakran idézett megállapítása, mely így szól: „Széken ősidőktől fogva a férfi az első”, meg: „Az asszony verve jó.”

Szükségesnek tartottam leszögezni, hogy ebben a sajátos Győri Klára-féle szociográfiában nemcsak a népi elbeszélések, de helyi fogantatású tréfák is helyet kaptak.

(Hadd jegyezzem meg még, hogy egyedül Győri Klára elbeszéléseiben jelentkezik maga a *falu* is! Erről azonban később még külön szó lesz.)

A másik elbeszélő György Zsuzsa, kolozsi asszony volt, akinek 70 olyan népi elbeszélését vettem hangszalagra, melyek szintén a már említett *Asszonyok könyvében* láttak napvilágot. Ezek is – mégha a falu életéből, történéseiből ihletődtek is – mindig *családcentrikusak*. Minden történet *a családban folyó konfliktusokat* tárgyalja: a férj–feleség közötti, házastársi konfliktusokról szóló elbeszélések a *Nem talál a szó* című fejezetben láttak napvilágot. Külön elbeszélések szólnak arról, hogy a paraszti közösségekben az *érdekházasság* milyen sebeket ejtethet az asszonyokon; szólnak az elbeszélések a *nehéz gyermekkorról*; a szigorú apai tekintélyről, valamint az ezt kompenzáló anyai szeretetről. Külön elbeszélések szólnak azokról a konfliktusokról, amelyek öregek és fiatalok együttéléséből következnek.

Ezek a témák tehát, mind családszociográfiai fogantatásúak.

Milyen kérdéseket vetnek fel ezek a szóbeli emlékek? Majd mindenikből kiderül az apai tekintély, szigor, ugyanakkor az anyának a gyermekek iránti érzelmibb, melegebb kapcsolata. Megindító módon derül ki az is, hogy az anyák hogyan próbálják kompenzálni, elviselhetővé tenni ezt az apai szigort.

De közös témaként megtaláljuk a női kiszolgáltatottság kérdését is.

György Zsuzsa elbeszélései sokoldalúan járják körül a női kiszolgáltatottság témáit. Így nem túloztam tán, amikor a fűlszövegben ezt írtam: „E realista fogantatású történetek, melyeket parasztasszonyoktól jegyeztem le,

megrázó vallomások a múltbeli parasztcsalád életéről. Drámák, konfliktusok, melyek férj–feleség, szülő–gyermek, öregek és fiatalok együttéléséből születtek. Egyféle családszociográfia, melyet a belülről való láttatás, az élmény, az intimitás jellemez.”

Az ugyancsak széki származású, de onnan már a hetvenes évek elején családjával Szamosújvárra költözött Kocsis Rózsi – mint később erről még szó kerül – nem volt adatközlőm; szóbeli emlékeit nem rögzítettem hangszalagra. Ezért szerepét majd a későbbiekben fogom tárgyalni.

ÍRÁSOK ASSZONYI VALLOMÁSOK

A szóban elmondott, hangszalagra rögzített asszonyi elbeszélések után hadd szóljak ezúttal azokról az asszonyi vallomásokról, melyek már nem a falu dolgairól, nem is maguk kommentárjairól, vélekedéseiről számolnak be, amelyek nem a faluban megesett dolgokkal, történésekkel kapcsolatosak, hanem *saját életútjukról* szóló nagyon intim vallomások.

Már maga a témaválasztás – önmagukról vallani – szükségképpen és elkerülhetetlenül egy *befelé fordulást* feltételez. A megjárt életutat az emlékező nagyon intim, személyes vallomásként mondhatja el. A már előzőekben megidézett három asszony élete alkonyán írta meg emlékeit. Ez már maga is megszabja, hogy az életük sodrásából azokat az emlékeket válasszák ki, melyek nem véletlenül őrződtek meg, és kerültek felszínre az emlékezet süllyesztőjéből.

E közös vonások után, melyek jellemzik ezeket az asszonyi elbeszéléseket, illendő dolog, hogy beszéljek ezúttal az egyes árnyalatokról, különbözőségeikről. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, hiszen éppen ebben a különbözőségekből mutatható fel a szerző sajátos lelki alkata, temperamentuma, tehát sajátos egyéniségének egyes jegyei, melyek mindmegannyi esetben oly nagy tehetséggel párosodtak.

Szóljunk hát ezúttal a különbözőségeikről. Kezdjük talán Győri Klárával, aki kivételes személyiség, nagyfornátumú asszony, aki Gárdonyit, Mikszáthot, Jókait, Boccacciot is olvasta, s aki megmagyarázhatatlanul nőtt ki a faluból, látva meg annak ellentmondásosságát. Könyvének tehát épp az a jellemző sajátossága, hogy saját életének megvallása közben azokat a sebeket, kínokat és szenvedéseket rögzíti, amelyek abból származnak, hogy kinőtt, főléje nőtt a falunak, s meglátta és meg is vallotta azokat a fonákságokat, azt a bizonyos „hagyományosnak tisztelt” maradiságot, mely együtt jár az asszonyi kiszolgáltatottsággal, s melytől legtöbbet szenvedett.

Könyve ezért is váltott ki annyi vihart, hiszen így önéletírásába óhatatlanul szivárogtak be – az intim részletek mellett – a falubeli visszasságok, a visszamaradottság is. 1977-ben jelent meg és nagy vihart kavart a *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című könyve, éppen őszinte, kínos és megrendítő élményeket rögzítő vallomások jellege miatt. Nem beszélek többet erről, hi-

szen *Pályakép fénnel és árnyékkal* című könyvemben (Székelyudvarhely, 1995) *Győri Klára könyvének pere* címen e kérdésnek külön fejezetet szántam.

Tamás Gáspár Miklós megvédi a szerzőt a különböző kritikusi támadásokkal szemben. Azt hangsúlyozza, hogy az asszonyi szenvedést Győri Klára „irodalommá mentette át”. Íme: „Győri Klára könyve csak kicsi diadala az emberiségnek, igaz. De győzelem, valódi. Egy ember s ami annál minden ancien régimben kevesebb: egy asszony végigél egy emberhez méltatlan, szűkös, ostoba, alaktalan, nyomoru életet és mégis – sikerül mindezen át-lendülnie, sikerül azt az egész köznapi (de azért lánggal lángoló, kénkövel szagos) poklot egyszerű emberi erények révén megváltania...”¹

Nézzük hát mindazt a *művészi értéket, amelyet Győri Klára* képvisel. Ezúttal nem a maga, hanem azoknak a recenzenseknek a vélekedéseiből talló-zok, akik Kali néni vallomásának művészi kvalitásaira utalnak. Kosa László a kötetről írt recenziójában Kali néni művészi stílusa kapcsán így ír: „Élvezetes, könnyed, a dialektusból frissen irodalmivá emelkedett nyelvezete néhol nyers, de henyeséget nem tűr. Ilyen pompás mondatokat írt le: »Ha mezőn láttam madarakat repdesni, egy pillanat alatt átfutotta a szemem: megszá-moltam s többnyire párost találtam. Ez is fáj, mert abban a percben arra gondoltam, hogy azok is boldogabbak nálam...«”²

Miklós Elemér többek között azt hangsúlyozza, hogy Győri Klára önélet-írása „lírai légysággal tárja fel az emberi lélek rejtjelmeit, mutatja be az egyén és környezete küzdelmét.”³

Talán nem érdektelen felfigyelni arra, hogy Kocsis Rózsi *Megszépült szegénység* című írásbeli vallomásában (Buk., 1988) csupán a nagyon is bensőséges családi emlékek sorjáznak, mégpedig a gyermekkortól a serdülőkorig.

Már maga a téma is megszabja a nagyon intim és bensőséges vallomást.

Szerzőnk – nagyon szegény létére – egy harmonikus és egyben szerető családból került ki, amelyben a szegénység is megszépül, tréfálkoznak rajta. Ez a kötet arról árulkodik, hogy a gyermekkori élmények, a harmonikus családi élet egész életre szóló olyan lelki edzettséget, erőt ajándékoz tagjainak, mely hozzásegíti őket, hogy derűvel és optimista hozzáállással vegyék az élet veszedelmes kanyarjait.

Hadd idézzem ennek kapcsán Pillich Lászlónak a Kocsis Rózsi kötetéről írt szép recenzióját, amelyben többek között kifejti: „Tele vannak ezek a történetek nyomorúsággal, emberi szenvedéssel (...), de sohasem reked meg az emlékezés az önsajnálát szintjén, hanem módot kerít arra, hogy humorral, öngúnnyal, derűvel oldja elviselhetővé azt, ami már-már elviselhetetlen, ezáltal adva meg azt is, ami a legfontosabb, a kisember méltóság-érzetét.”⁴

Tallózzunk tovább a kötetéről írt véleményekből.

„Őszintén mondom: rég olvastam ily megejtően szép vallomást, ilyen fróilag kimunkált elbeszélésfűzért, mint amilyen a Kocsis Rózsi könyve” –

írja Dánielisz Endre a *Fáklyában*.⁵ Nagy Pál irodalomkritikus *A természetesség varázsa* címmel ír róla igen szép kritikát az Igaz Szóban, ugyancsak 1989-ben; Ráduly János pedig a Hétben „meglepetésnek” nevezi a könyvet, olyan „memoárnak”, melynek „az egyes részletei önálló elbeszéléseknek is fölfoghatók”.

Szükséges ez a néhány bevezető szó ahhoz, hogy megérthessük, mi készítette ezt az egyszerű, úgyszólván tanulatlan asszonyt arra, hogy első írása után újból és újból – szinte azt mondhatnók: szünet nélkül – írjon.

Biztosan mondhatjuk, hogy ez a belülről jövő, istenadta művészi tehetség alakította ki benne az íráskényszert, mely megállás nélkül, életének különböző periódusáról való emlékeinek megírására készíti, sőt kényszeríti.

Egyben jegyezzük meg: ez az egyszerű asszony – aki maga is bevallotta, hogy már kilenc éves kora óta cseléd lány volt a Hóstátban –, alig egy-két osztállyal, szinte írástudatlanként jutott el ahhoz a csodához, hogy *nem is akármilyen irodalmat alkosson!*

Egy vallomásfüzérről van szó tehát, egy íráshoz nem szokott parasztasszonytól. Amikor – tán maga is ámulattal – tapasztalta, hogy rátört az íráskényszer, így kiált fel az élete delén már túljutott széki asszony: „Úgy érzem, újból anya lettem! Van egy fiam! A fehér papír a lepedő lett, a betű a gyermekem. Ötven év telt el, hogy valahogy nehezen megszületett. Most vágyaimmal, álmaimmal dédelgetem.”

Egyik elbeszélését így fejezi be: „...hatvanegy éves fejjel, de még most is látom a gyermekeket itt körülöttem. Olyan tisztán idézem őket magam elé, hogy hallom a hangjukat, látom, amint táncolnak, és mint akkor, most is el-kacagom magam. Csiklintja talpamat a sárga porond. Hallom, hogy cincog a kórémuzsika. Szegényes, de mégis szép volt. Oh, te szép falusi gyermekor!”

S valóban, az első kötet után újból jelentkeznek: „Még kimaradtak emlékek a gyermekkorból. Ezeket is megírtam.” S most íme, itt van. De nem sok idő telt el, s újból jelentkezett; szinte szégyenlősen mondta el: „Meghalt a férjem, s megírtam ezeket az emlékeket is.”

Aztán újból felkeresett, s kiderült, hogy a lánykorát is meg kívánta írni. Ez a kézirat *Kézsegek és remények* címen évek óta várja a boldog megjelenést. Mert, hogy megjelenik, az biztos...

És íme, itt van immár – ha jól számítom – a negyedik könyv, melyben már azt is kielemezi, hogy miért is kíván írni. Megírja azt az örömet, amit afelett érzett, hogy képes volt gondolatait, emlékeit, érzéseit, fájdalmát és örömét rögzíteni. A lélek titkainak ez a kibeszélése, e semmihez sem fogható élmény – már az írói adottság bizonyosságai.

Összegzésként: mindhárom írásos emlékezés mintegy igazolja Ráduly János találó megállapítását, melyet a Kocsis Rózsi könyve kapcsán megfogalmazott. Ezt írja: „A népi életet sokoldalúan bemutató majdani szintézis

megteremtése elképzelhetetlen az ilyen jellegű visszaemlékezések figyelembe vétele nélkül.”

Szerencsés helyzetben – tegyük utána – egyszerre és egyidőben a népi alkotókedv, a népi epika kitűnő példái is.

JEGYZETEK

1. Nagy 1995, 135.
2. Kosa 1976.
3. Nagy 1995, 138.
4. Pillich 1989.
5. Dánielisz 1989.

IRODALOM

DÁNIELISZ Endre

1989 Megszépült szegénység. Fáklya. XLIV. 117 sz.

KOSA László

1976 Kiszáradt az én örömem zöld fája. Tiszatáj. 6 sz.

NAGY Olga

1995 Pályakép fényel és árnyékkal. Egy néprajzos emlékei.

Székelyudvarhely.

PILLICH László

1989 Kocsis Rózsi vallomásai. Utunk. XLIV. 7. 2.